

I. KANTO POŽIŪRIS Į LIETUVIŲ KALBĄ IR KULTŪRĄ

Jau vien tai, kad I. Kantas gimė, gyveno ir mirė Karaliaučiuje, skatina pasidomėti šio žymaus filosofo santykiais su Prūsų Lietuva. Juo labiau, kad yra istorinių duomenų, padrąsinusių kai kuriuos I. Kanto biografus net kildinti jį iš Prūsų lietuvių¹.

Artėjant 200 metų sukaktuvėms nuo I. Kanto gimimo, Kauno universiteto žurnalas „Logos“ 1922 m. paskelbė konkursą, siūlydamas pasakyti savo nuomonę apie filosofo kilmę. Tuo klausimu parašytą straipsnį atsiuntė filosofijos daktaras Valteris Ėmeris². Jis net pačią mintį sieti I. Kantą su lietuvybe laikė per daug pretenzinga. Vienas iš V. Ėmerio argumentų, neigiančių I. Kanto lietuvišką kilmę, yra tas, kad filosofas buvęs visai nemuzikalus, o lietuviai nuo amžių esą muzikalūs. Šio argumento svarumu suabejojo ir pats jo pateikėjas. Nepakankami atrodo ir kiti jo argumentai.

V. Ėmeris yra linkęs I. Kantą kildinti iš Škotijos. Šią prielaidą jis remia tuo, kad, esą, I. Kanto būdas daugeliu atvejų primenąs anglo būdą, kad jo tėvas ir senelis savo pavardę rašydavę Cant arba Kantd, o tokių pavardžių nemažai pasitaiką Škotijoje ir pan. Tikrai dėmesio vertas V. Ėmerio argumentas — tai paties I. Kanto žodžiai. Vieno laiško projekte I. Kantas sako, kad jo senelis emigravęs iš Škotijos su daugeliu kitų, kurie dėl jam nežinomų priežasčių „ano šimtmečio pabaigoje ir šio pradžioje“ (t. y. XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje) dideliais būriais palikdavę tą kraštą. Jo senelis atvykęs į Prūsiją ir gyvenęs „prūsų — lietuvių Tilžės mieste“³. Šie filosofo žodžiai davė pagrindą ne tik V. Ėmeriui, bet ir kai kuriems kitiems I. Kanto biografams sukurti versiją apie

¹ Apie I. Kanto lietuviškos kilmės galimybę kalba ne tik autoriai lietuviai. Apie tai užsimena, nors ir neįrodinėja, ir kai kurie I. Kanto tyrinėtojai vokiečiai (F. Paulsen, Immanuel Kant. Sein Leben und seine Lehre, Stuttgart, 1920; K. Vorländer, Immanuel Kant. Der Mann und das Werk, Leipzig, 1924).

² W. Ehmer, Kanto santykiai su lietuvybe.— „Logos“, 1924, p. 90—93.

³ I. Kant, Gesammelte Schriften, Bd. 12, Berlin, 1902, S. 204.

filosofo protėvių kilmę iš Škotijos. Tačiau tokią versiją aiškiai paneigia XX a. pradžioje Karaliaučiaus archyve J. Zembrickio surasti dokumentai, kuriuos mini ir V. Emeris. Vienas tų dokumentų sako, jog filosofo prosenelis Richardas Kandtas turėjęs karčiamą netoli Šilutės. 1667 m. datuotu aktu Richardas Kandtas visą savo turtą užrašęs dukteriai Sofijai, įpareigodamas ją apmokėti tėvo skolas ir rūpintis jo senatve, o sugrįžus jo sūnui Hansui Kandtui (filosofo seneliui), kuris tuo metu mokėsi balniaus amato „svetimuose kraštuose“, duoti „100 talerių, 6 grynos drobės marškinius, 6 apykakles ir 12 nosinių“⁴. Vėlesni dokumentai rodo, kad minėtasis Hansas Kandtas 1671 m. gyvenęs Klaipėdoje, o Tilžėje gavęs meistro teises⁵. 1682 m. jam gimęs antrasis sūnus — Johanas Georgas — Imanuelio tėvas, kuris savo tėvo pavyzdžiu tapęs balniū ir gyvenęs Karaliaučiuje.

Čia savaime kyla klausimas, kaip suprasti paties I. Kanto žodžius apie jo senelio atvykimą iš Škotijos. Prisiminus filosofo būdą ir jo gyvenimo etiką, nesinorėtų sutikti su F. Paulzeno mėginimu šiuos žodžius sieti su anais laikais plačiai paplitusiomis pretenzijomis nežinomas pavardes kildinti iš kitų kraštų⁶. I. Kantas nebuvo garbėtroška. Šis silpnos sveikatos, bet labai stiprios valios žmogus buvo pasišventęs mokslui. Jo filosofija išgarsino Karaliaučiaus universitetą ir jį patį. Žymiausi Vokietijos universitetai siūlė jam filosofijos katedras, bet I. Kantas tų pasiūlymų nepriėmė. Jo asmeninio gyvenimo poreikiai buvo labai kuklūs, o dideliame jo protiniam darbui pakako viengungiškų darbo sąlygų Karaliaučiuje ir jo paties pasirinktų kelių žmonių draugijos. Filosofas nemėgo triukšmo, pretenzingų viešų kalbų, ginčų. Visa, ką jis kalbėjo ar rašė, buvo iš anksto gerai apgalvota. Viename iš savo laiškų mąstytojas prisipažįsta, kad mintyse jis svarstydavęs ir dažnai būdavęs įsitikinęs daugeliu tokių dalykų, apie kuriuos kalbėti neturėdavęs drąsos, bet, rašė I. Kantas, „aš niekada nepasakysiu to, ko negalvoju“⁷.

Todėl I. Kanto žodžius apie jo senelio atvykimą iš Škotijos, tur būt, reikėtų aiškinti kitaip. Gal būt, iš Škotijos bus atvykęs ne I. Kanto senelis, bet kuris nors iš tolimesnių filosofo protėvių. Tačiau tokiai prielaidai patvirtinti duomenų neturime. O, gal būt, Hansas Kandtas, buvo-

⁴ J. Sembrizki, Kants Vorfahren.— „Altpreussische Monatsschrift“, Bd. 36, Königsberg, 1899, S. 469—470.

⁵ J. Sembrizki, Neue Nachrichten über Kants Großvater.— „Altpreussische Monatsschrift“, Bd. 37, Königsberg, 1900, S. 139.

⁶ F. Paulsen, Immanuel Kant. Sein Leben und seine Lehre, Stuttgart, 1920, S. 27.

⁷ I. Kant, Gesammelte Schriften, Bd. 10, Berlin, 1900, S. 66.

damas „svetimuose kraštuose“, iš tikrųjų buvo lankęsis Škotijoje, ir jo anūkas — filosofas — jau būdamas senas, prisiminė tėvo pasakojimą apie senelį ir apie tai parašė laiške. Šitokią versiją iš dalies patvirtina ir kiti I. Kanto biografijos duomenys.

Atrodo, kad savo kilmės klausimais pats filosofas mažai tesirūpino. Net su artimaisiais giminėmis santykių jis nepalaikė. Su pastaraisiais jį, atrodo, bus sieję tik iš tėvų paveldėti vidiniai, dvasinio gyvenimo saitai, ryškiai atsispindėję jo gyvenimo būde.

Filosofo tėvai turėjo devynis vaikus, tarp kurių Imanuelis buvo ketvirtas. Vyresniojo amžiaus sulaukė tik vienas filosofo brolis ir trys seserys. (Immanuelis, reikalui esant, padėdavo savo broliui ir seserims, tačiau rašydavo jiems tik išimtiniais atvejais ir tik dalykiškus laiškus.) I. Kanto motina, Ona Regina Roiter (Reuter), turėjusi filosofui neabejotinos įtakos, greičiausiai yra buvusi vokiečių; apie senelę iš tėvo pusės yra žinoma tik tiek, kad ji buvo vietinė Prūsų Lietuvos gyventoja.

Atrodo, kad turimos žinios škotiškos I. Kanto kilmės neįrodo. Deja, jų dar nepakanka ir kuriam nors kitam kategoriškam sprendimui. Tačiau ir tiek, kiek tų žinių yra, jų visiškai pakanka atkurti tą aplinką, kurioje gyveno bent trys šio žymaus mąstytojo protėvių kartos, o jaunystėje ir jis pats.

I. Kanto tėvai ir seneliai buvo amatininkai, neturtingi žmonės. Jie nuo seno gyveno Prūsų Lietuvoje ir, be abejo, buvo artimai susiję su to krašto paprastais žmonėmis, kurių didžiąją dalį sudarė Prūsijos lietuviai. Savo priklausomybę tiems paprastiesiems žmonėms jautė ir filosofas. Jau būdamas senas, jis nuolatos prisimindavo jaunystės aplinką ir savo tėvus, kurių „jokie vargai nei persekiojimai neįstumdavo į nusiminimą, jokie ginčai nesukeldavo jų tarpe pykčio ar nesantaikos“⁸. Tokios būdo savybės buvo būdingos ne tik I. Kanto tėvams, bet ir kitiems jų aplinkos žmonėms. Tų žmonių moraliniai principai, jų sąžiningumas, taikingumas, prisirišimas prie darbo, pagaliau tų žmonių persekiojimas, jiems daromos skriaudos ir jų nuolatiniai vargai buvo ta dirva, kurioje augo ir brendo būsimasis filosofas. Neabejotina, kad tokia socialinė aplinka tam tikra dalimi nulėmė ir jo filosofiją, kurią K. Marksas pavadino vokiškąja prancūzų revoliucijos teorija⁹. Šioje teorijoje atsispindėjo tuometinės Vokietijos sąlygos, ir ji buvo labai kompromisinė. Socialiniai įvykiai Europoje aiškiai rodė, kaip vystysis visuomenė, tuo tarpu Vokie-

⁸ F. Paulsen, Immanuel Kant, S. 29.

⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 1, М., 1955, стр. 88.

tijoje nebuvo jėgos, kuri būtų išdrįsusi priešintis ten viešpatavusiam feodalizmui ir absoliutizmui. Atviras kovos kelias tomis sąlygomis buvo pavojingas, ir I. Kantas daugeliu atvejų jausdavo reikalą tylėti, manydamas, kad „jei viskas, kas sakoma, turi būti teisinga, tai dėl to dar nebūtina atvirai sakyti visą tiesą“¹⁰. Žinoma, toks tylėjimas rodo daugiau atsargumo, negu drąsos, tačiau priešingas kelias tomis sąlygomis buvo per daug rizikingas: reakcinė vyriausybė, nesiskaitydama su mokslininko autoritetu, ir taip nuolat jam grasino. Tai didele dalimi ir nulėmė, kad I. Kanto filosofija tapo kompromisinė, kad joje buvo mėginama suderinti ir sujungti į vieną sistemą diametraliai priešingų filosofinių krypčių teiginius¹¹. Tačiau ir tokia forma ši filosofija ieškojo būdų išspręsti pribrendusioms socialinėms ir mokslinėms problemoms.

Apie I. Kanto santykius su Prūsų lietuviais žinių beveik neturime. Yra tik kelios biografų užuominos, kad filosofas Prūsų lietuvius vertinęs ir visada apie juos kalbėdavęs su pagarba ir meile. Šias mintis patvirtina mums labai vertingas dokumentas — I. Kanto parašyta pratarmė K. Milkaus žodynui¹². Joje mąstytojas apibūdina Prūsijos lietuvių ir išdėsto savo pažiūras dėl lietuvių ir kitų mažų tautų kalbos ir nacionalinės kultūros išlaikymo.

K. Milkaus žodynas yra Prūsų Lietuvos raštijos paminklas ir dėl to siejasi su to krašto istorija.

Dėl ordino viešpatavimo, karų, maro ir kitų nelaimių iš senosios Prūsijos buvo likęs tik vardas. Jos vardu dabar pasivadino ateivių — okupantų valstybė, kurioje viešpatavo vokiečiai. Tačiau Prūsijos šiaurės rytų srityje, kurią nuo Mozūrijos skiria Geldupė ir kurios sieną vakaruose sudaro Deimena ir Alė, o taip pat Klaipėdos krašte gyveno daug lietuvių. Dėl to šią sritį per kelis šimtmečius ne tik vietos gyventojai, bet ir vokiečiai rašytojai bei vokiečių valdžios įstaigos vadino Lietuva¹³. Net ir po maro, iš įvairių kraštų atgabenus į Prūsiją kolonizatorių, tos srities gyventojų daugumą — apie 200 000 — dar sudarė lietuviai. Pačių vokiečių statistikos duomenimis, 1864 m. Prūsijoje yra buvę 152 000 lietuvių¹⁴.

¹⁰ F. Paulsen, Immanuel Kant, S. 50.

¹¹ V. Leninas, Raštai, t. 14, p. 182—183.

¹² Ch. G. Mielcke, Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch, Königsberg, 1800.

¹³ P. Pakarklis, Mažoji Lietuva, Kaunas, 1935, p. 5.

¹⁴ Ten pat, p. 8.

Vokiečių valdžia lietuvius traktavo vien kaip darbo jėgą. Ji niekino lietuvių kultūrą ir juos pačius, kėsinosi į jų tautinę savigarbą. Lietuviams būdavo draudžiama už tokį patį darbą imti vienodą su vokiečiais algą. Lietuvių jaunimui buvo uždrausta dėvėti vienodus su vokiečiais drabužius. Prieš lietuvius valstiečius dažnai buvo vartojamos fizinės bausmės — plakimas¹⁵. Tačiau visos šios represijos nepalaužė Prūsijos lietuvių. Jie gyveno savą, skirtingą nuo vokiečių, gyvenimą, kalbėjo sava, lietuvių kalba, kurioje buvo gyva jų protėvių amžiais kurtą kultūrą.

Prūsijai priėmus protestantizmą ir ilgainiui tapus monarchija, vokiečių požiūris į lietuvius ir lietuvių kultūrą šiek tiek pakito. Liuteronų mokymas turėjo būti skelbiamas gimtąja kalba. Todėl Prūsijai prireikė lietuviškai mokančių kunigų ir mokytojų. Reformacijos ir humanizmo idėjos skatino kurti Prūsijoje ne tik vokiškas, bet ir lietuviškas mokyklas, domėtis vietinių gyventojų gyvenimo būdu, papročiais, kultūra. Karaliaučiaus, o vėliau ir Halės universiteto studentams, rengiamiems dirbti lietuviškose parapijose, reikėjo lietuviškų knygų. Dėl to pradėta leisti lietuvių kalbos gramatikos, žodynai ir kiti su lietuvių kalba susiję veikalai. Literatūrinės kalbos pagrindu stengtasi imti liaudies šnekamąją kalbą, todėl buvo skatinama rinkti patarles, dainas, pasakas ir kt. Dauguma protestantų dvasininkų lietuvių tautosakos nesuprato. Ši tautosaka jiems buvo pagonybės liekana, o lietuvių liaudies buityje ir kultūroje jie įžiūrėjo tik prietarus ir tamsumą. Vis dėlto, įteisinus lietuvių tautosaką kaip kalbinę medžiagą, ji buvo renkama, spausdinama ir tokiu būdu pasidarė prieinama šviesiausiems ano meto žmonėms, kurie toje tautosakoje pamatė lietuvių liaudies kūrybinę jėgą, savitą tos liaudies pasaulėjautą ir kultūrą.

1745 m. buvo išleistas P. Ruigio „Lietuvių kalbos tyrinėjimas“. Jame autorius, greta kitos kalbinės medžiagos, kaip iliustraciją pirmą kartą išspausdino tris lietuvių liaudies dainas drauge su jų vertimu į vokiečių kalbą. Į šias dainas iš karto atkreipė dėmesį ir labai teigiamai jas įvertino G. Lesingas ir J. Herderis¹⁶. Viename savo veikalė G. Lesingas rašė, kad, sklaidydamas Ruigio knygą, jis radęs retenybę — kelias lietuvių dainas, paprastų mergaičių dainuojamas. Tos dainos jį labai nudžiuginusios. „Koks naivus sąmojis! Koks žavus paprastumas!“ — rašė G. Lesingas. Jis apgailestauja, kad P. Ruigys į savo knygą neįdėjo

¹⁵ P. Pakarklis, Lietuvių vokietinimas Mažojoj Lietuvoj, M., 1942, p. 9.

¹⁶ Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963, p. 31.

daugiau tokių dainų. Tačiau jau ir tos trys liudijančios, kad dainiai gimsta kiekvienoje šalyje ir kad „gyvi jausmai nėra vien apsišvietusių tautų savybė“¹⁷.

Visas šis susidomėjimas lietuvių kalba ir tautosaka Prūsų Lietuvoje buvo nepaprastai reikšmingas visos Lietuvos kultūros istorijai. Šis palyginti nedidelis lietuvių kraštas mūsų kultūros istorijai davė pirmąsias lietuviškas knygas, išugdė pirmuosius lietuvius — savo kultūros tyrinėtojus ir paskatino kitų tautų humaniškus ir mokslui atsidavusius žmones susidomėti lietuvių kalba, kultūra, istorija. Tačiau, vertinant šį kultūrinį darbą Prūsų Lietuvoje, negalima pamiršti ir kitos dalyko pusės. Tikrų lietuvių mylėtojų ir vien mokslui pasišventusių tyrinėtojų buvo palyginti labai nedaug. Pagrindinis valdančiųjų ir jiems atsidavusiųjų tikslas liko tas pats — germanizuoti Prūsų Lietuvą. Ir tą darbą dabar spartino bažnyčia bei mokykla. Daugumas dvasininkų bei religinės literatūros į lietuvių kalbą vertėjų buvo vokiečiai, šiek tiek pramokę lietuviškai. Jie darkė lietuvių kalbą ir nesirūpino ją tobulinti. Jų tikslas buvo išstumti tą kalbą iš mokyklų.

Pradžioje lietuviai Prūsų Lietuvoje buvo mokomi iš lietuviškų, o vokiečiai — iš vokiškų vadovėlių. Vokiečių vaikų Prūsų Lietuvos mokyklose būdavo nedaug, ir jie sėdėdavo pirmuosiuose suoluose, o lietuviai mokiniai sudarydavo daugumą ir sėdėdavo gale. Dėl to Prūsų lietuvių vaikai jau iš mažens žinodavo savo tautybę ir net galėdavo pasakyti, kuris jų apylinkės gyventojas yra lietuvis ir kuris — vokiečių¹⁸. Vėliau germanizacijos šalininkai pradėjo reikalauti mokyklose dėstyti tik vokiškai. Lietuvių gynėjams P. Ruigiu, L. Rėzai ir kitiems ne kartą teko ginti lietuvių teises į savo kalbą, įrodinėti, kad per kalbą yra paveldimos kultūrinės ypatybės, kurias tauta kuria tūkstantmečiais ir, kurias praradusi, ji netektų daugelio savo vertybių.

Atkakli kova padėjo lietuvių kalbai dar šiek tiek išsilaikyti Prūsų Lietuvos mokyklose. Tačiau po Prūsijos—Prancūzijos karo vokiškasis šovinizmas labai sustiprėjo. 1872 m. buvo išleisti vadinamieji „Visuotiniai paliepimai“, kuriais remiantis, Prūsijos mokyklose buvo pradėta dėstyti tik vokiškai. Lietuviškai buvo leista dėstyti tik tikybą, ir tai tik pirmajame skyriuje. Be to, buvo įsakyta, kad mokyklų vadovybės visus raštus rašytų tik vokiškai. Vokiškai turėjo būti kalbama ir teismuose bei visuose viešuose susirinkimuose. Lietuviai dar priešinosi. Jie siuntė prašymus bei peticijas įvairioms valdžios įstaigoms ir pačiam karaliui,

¹⁷ *Lessings Werke, Vierter Teil, Laokoon, Berlin—Leipzig—Wien—Stuttgart, O. J., S. 87.*

¹⁸ *P. Pakarklis, Mažoji Lietuva, p. 7.*

tačiau tie prašymai nedavė jokių rezultatų. Atsakydamas į tokius prašymus, Prūsijos ministras Falkas atvirai pareiškė, kad Prūsijos mokymo sistema kaip tik ir siekia su šaknimis išrauti lietuvių kalbą¹⁹.

Leidžiant K. Milkaus žodyną, matyt, taip pat reikėjo pateisinamų dokumentų, rekomendacijų. Tokias rekomendacijas pratarmių forma parašė: Berlyno pamokslininkas D. Jenišas, karo ir valstybinių dvarų patarėjas T. Hailsbergas ir I. Kantas. Visi jie pabrėžia, jog ir valstybei, ir mokslui yra naudinga palikti lietuviams ir kitoms Prūsijos teritorijoje gyvenančioms tautinėms mažumoms gimtąją kalbą mokyklose ir bažnyčiose, argumentuodami tai gimtosios kalbos reikšme tautinio charakterio išlaikymui.

D. Jenišo ir T. Hailsbergo pratarmių turiniui I. Kantas pritarė, todėl pamėginsime glaustai jį atpasakoti.

D. Jenišas savo pratarėje²⁰ nurodo, kad kiekvienoje kalboje atsispindi ja kalbančių žmonių vidiniai pergyvenimai, jų galvosena. Be to, kiekviena kalba yra susijusi su daugeliu kitų kalbų. Dėl to visos didesnės mokslinės draugijos turėtų rūpintis rinkti kalbinę medžiagą, nes, kalbai mirus, dingtų daug faktų, labai reikalingų kalbininkui, psichologui, filosofui.

Apibūdindamas lietuvių kalbą, D. Jenišas pabrėžia, kad daugeliu atžvilgių ji primenanti senąsias graikų ir lotynų kalbas. Lietuvių kalbos žodžių galūnės be jokių artikelių parodančios linksnį ar asmenį, o jos veiksmažodžių laikų ir nuosakų, jos dalyvių ir dviskaitos — vokiečiai gali tik pavydėti. Todėl mokslui esą labai svarbu išlaikyti tą kalbą.

Toliau pratarėje sakoma, kad jos autorius ilgai gyvenęs tarp Prūsų lietuvių, turįs lietuvių draugų ir todėl galįs lietuvius charakterizuoti. Jis ypač vertinąs taikingą lietuvių sugyvenimą, jų brolišką tarpusavio pagalbą nelaimėje ir jų vaišingumą. Tarp lietuvių, nurodo D. Jenišas, retai pasitaiko sunkių nusikaltimų. Jų moterys esančios doros, lietuvių kalboje net nesą žodžio sutuoktinių neištikimybei išreikšti.

Lietuviai nepaprastai vertiną savo kalbą. Esą, jie skiriasi nuo savo kaimynų savigarbos jausmu, primenančiu išdidumą; lietuviai nėra linkę negarbingai žemintis ar pataikauti. „Nacionalinis išdidumas, polinkis girtauti ir prietaringumas — rašo D. Jenišas,— tai, tur būt, vienintelės ydos, kurias galima būtų prikišti lietuviui“²¹.

¹⁹ P. Pakarklis, Lietuvių vokietinimas Mažosioj Lietuvoj, p. 16.

²⁰ Ch. G. Mielcke, Wörter-Buch, S. [11—22].

²¹ Ten pat, p. [21].

Tarp kitko, įdomu pastebėti, jog I. Kantas lietuvių nacionalinio išdidumo nelaikė yda. Filosofo požiūriu, tai greičiau privalumas. Lietuvių išdidumą, esą, reikia skirti nuo pasipūtimo, nes „tai greičiau savo vertės jautimas, reiškiantis drąsą ir laiduojantis jo ištikimybę“,— parašė I. Kantas savo pratarinėje.

T. Hailsbergas lietuvių apibūdina kaip vaišingą, kuklų, humanišką ir narsų²². Kaip ūkininkai, lietuviai išsiskiria savo darbštumu ir sumanumu. Jie linksmi, mėgstą dainuoti, o jų dainose išreiškiami švelniausi meilės ir draugystės jausmai.

T. Hailsbergas sako, jog lietuviui dažnai primetama, kad jis esąs nepasitikintis ir nenuoširdus svetimtaučiams. Iš tikrųjų gi lietuvis esąs tik santūrus kitoms tautoms, ypač vokiečiams, nes jis susidaręs nuomonę, kad išmokti iš jų jis negalįs nieko, o prarasti per juos galįs daug ką. Be to, nurodo T. Hailsbergas, lietuvis esąs santūrus tik su tais svetimtaučiais, kurie atvyko į jo kraštą viršinininkauti.

T. Hailsbergo pratarinėje ypač pabrėžiama lietuvių meilė tėvynei, jo prisirišimas prie savo žemės ir kalbos. Lietuvis kalbą mylįs ne iš užsišpyrimo, bet iš įsitikinimo, kad, jos netekęs, jis labai daug ką prarastų. Ir šio jo įsitikinimo teisingumą galėtų paliudyti kiekvienas, kas turėjo progos stebėti neigiamą vokiečių papročių įtaką lietuviams, gyvenantiems pasienyje ir miestuose. Lietuvių kalboje esą daug pamokančių, reikšmingų posakių, kurie padeda ugdyti jaunimo sąžiningumą ir dorovingumą. Šiame krašte mokytojas ar teisėjas užsitarnauja vietinių žmonių pasitikėjimą, tik išmokdamas jų kalbą.

Visiškai pritardamas abiejose pratarinėse išdėstyti Prūsų lietuvių ir lietuvių kalbos charakteristikai, I. Kantas parašė K. Milkaus žodyniui dar trečią pratarinę, kurią pavadino „Draugo prieraišu“ („Nachschrift eines Freundes“)²³. Neabejotina, kad žodyno išleidimui ši žymaus filosofo pratarinė buvo labai reikšminga. Pateikiame „Draugo prieraišo“ tekstą ir jo vertimą.

Daß der preußische **Littauer** es sehr verdiene, in der Eigenthümlichkeit seines Characters, und, da die Sprache ein vorzügliches Leitmittel zur Bildung und Erhaltung

Tai, kad Prūsų **lietuvis** tikrai nusipelno, idant būtų išlaikytas jo charakterio savitumas, o kadangi kalba yra svarbiausia charakterio formavimo ir išlaikymo prie-

²² Ten pat, p. [23—30].

²³ Ten pat, p. [31—32].

desselben ist, auch in der Reinigkeit der letzteren, sowohl im Schul- als Canzelunterricht, erhalten zu werden, ist aus obiger Beschreibung desselben zu ersehen. Ich füge zu diesem noch hinzu: daß er. von Kriecherey weiter, als die ihm benachbarte Völker, entfernt, gewohnt ist mit seinen Obern im Tone der Gleichheit und vertraulichen Offenherzigkeit zu sprechen; welches diese auch nicht übel nehmen oder das Händedrücken spröde verweigern, weil sie ihn dabey zu allem Billigen willig finden. Ein von allem Hochmuth, oder einer gewissen benachbarten Nation, wenn jemand unter ihnen vornehmer ist, ganz unterschiedener Stolz, oder vielmehr Gefühl seines Werths, welches Muth andeutet und zugleich für seine Treue die Gewähr leistet.

Aber auch abgesehen von dem Nutzen, den der Staat aus dem Beystande eines Volks von solchem Character ziehen kann: so ist auch der Vortheil, den die Wissenschaften, vornehmlich die alte Geschichte der Völkerwanderungen, aus der noch unvermengten Sprache eines uralten, jetzt in einem engen Bezirk eingeschränkten und gleichsam isolirten Völkerstammes, ziehen können, nicht

monė, tai kartu ir jos grynumas tiek mokykloje, tiek bažnyčioje, matyti iš aukščiau duoto²⁴ lietuviu aprašymo. Aš prie to dar pridėdu, kad jis, būdamas mažiau linkęs pataikauti, negu jo kaimyninės tautos, su savo vyresniaisiais yra pratęs kalbėti kaip su lygiais — nuoširdžiai ir atvirai; pastarieji to nepriima už bloga ir išdidžiai neatstumia paduodamos rankos, nes, be kita ko, jie žino, kad jis mielai padarys viską, ką laikys reikalinga. Jo išdidumas yra visiškai skirtingas nuo vienos kaimyninės tautos žmonių pasipūtimo, kai tarp jų yra kas nors kilmingesnis, — nes tai greičiau savo vertės jutimas, reiškiantis drąsą ir laiduojantis jo ištikimybę.

Bet ir nežiūrint naudos, kurią valstybei gali duoti tautos su tokiu charakteriu parama, nereikia menkinti ir viso to, ką gali duoti mokslams, ypač senajai tautų kilnojimosi istorijai, ta labai senos, dabar mažame plote suspaustos ir tartum izoliuotos tautos dar grynai kalba, ir todėl išsaugoti jos savitumą jau savaiame yra labai svarbu. Dėl to²⁵ Biušingas labai apgailestavo anks-

²⁴ D. Jenišo ir T. Hailsbergo.

²⁵ Žinomas geografąs ir istorikas, miręs 1773 m.

für gering zu halten und darum ihre Eigenthümlichkeit aufzubewahren, an sich schon von großem Werth. Büsching beklagte daher sehr den frühen Tod des gelehrten Professors Thunmann in Halle, der auf diese Nachforschungen mit etwas zu großer Anstrengung seine Kräfte verwandt hatte.

Ueberhaupt, wenn auch nicht an jeder Sprache eine eben so große Ausbeute zu erwarten wäre, so ist es doch zur Bildung eines jeden Völkchens in einem Lande, z. B. im preußischen Polen, von Wichtigkeit, es im Schul- und Canzelunterricht nach dem Muster der reinsten (polnischen) Sprache, sollte diese auch nur ausserhalb Landes geredet werden, zu unterweisen und diese nach und nach gangbar zu machen; weil dadurch die Sprache der Eigenthümlichkeit des Volks angemessener und hiemit der Begriff desselben aufgeklärter wird.

I. Kant.

²⁶ Cia I. Kantas paliečia *bet kurios* tautinės mažumos kalbos grynumo reikšmę jos kultūrai.

²⁷ Po trečiojo Lietuvos—Lenkijos padalijimo dalis Lenkijos priklausė Prūsijai.

tyvą mirtį erudito Halės profesoriaus Tunmano, kuris, visa tai tyrinėdamas, perdaug įtemptai dirbo ir išsekino savo jėgas.

Apskritai ²⁶, jei ir ne iš kiekvienos kalbos galima būtų tiek daug tikėtis, tai vis dėlto kiekvienos mažos tautos švietimui kokiame nors krašte, pvz., Prūsų Lenkijoje ²⁷, svarbu yra mokykloje ir bažnyčioje mokytis gryniausią (lenkų) kalbą, nors ja ir nebūtų kalbama tik už šio krašto ribų, ir pasiekti, kad tokia gryna kalba ilgainiui taptų plačiai vartojama; tuo būdu kalba labiau atitiktų tautos savitumą ir pačios tautos supratimas pasidarytų aiškesnis.

I. Kantas